

Jolita URBANAVIČIENĖ

*Lietuvių kalbos institutas***RYTŲ AUKŠTAIČIŲ VILNIŠKIŲ MIŠRIŲJŲ DVIGARSIŲ
[il], [ir], [ul], [ur] PRIEGAIDĖS: AUDICINIS TYRIMAS¹**

Vilniškių patarmės mišriųjų dvigarsių priegaidžių tyrimai. Nors pastaraisiais metais vilniškių patarmė intensyviai tiriama², tačiau tyrėjų dėmesį labiau traukia įvairuojantis patarmės vokalizmas ar archajiški morfologijos reiškiniai. Naujausios vilniškių patarmei skirtos monografijos analizuoja patarmės diferenciaciją, balsių sistemą ir jų priegaides (žr. Kardelis 2009; Urbanavičienė 2010). Duomenų apie vilniškių mišriųjų dvigarsių priegaides dialektologinėje literatūroje beveik nėra, išskyrus lakoniškus teiginius. Plg.: „Mielagėnų šnektos dvigarsiuose (...) priegaidžių neutralizacijos nėra (...), pvz.: *plá.ukus* : *plāū.kus*“ (Kardelis 2006, 19–20). „Sudėtinių dvibalsių (*au, ai, ei, ui*) ir *a, e, u, i + r, l, m, n* abi priegaidės dėl skirtingo dėmenų pailgėjimo aiškiai skiriamos, plg. tarimą *pí.rmas* ‘pirmas’ ir *piř.štas* ‘pirštas’“ (Zinkevičius 2006, 145). Panašiai teigiama apie vilniškių šnektas, esančias už Lietuvos ribų, plg.: Kamojū (netoli Adūtiškio) šnektos „dvigarsių priegaidės visur gerai skiriamos, bet jaunesnių žmonių kalboje atsirado išimčių, kai apibendrinama tvirtapradė priegaidė“ (Garšva 2005, 202).

Eksperimentiniai mišriųjų dvigarsių priegaidžių tyrimai vilniškių plote atskleidė du dalykus: 1) nėra universalus akustinio parametro, kuris diferencii-

¹ Straipsnis parengtas pagal Lietuvių kalbos institute vykdytą Valstybinės lietuvių kalbos komisijos finansuojamą projektą „Tarmių leksikos ir fonetikos pokyčių fiksavimas ir mokslinis tyrimas“ (*Lietuvių bendrinės kalbos, tarmių ir kitų kalbos atmainų funkcionavimo ir kaitos tyrimų 2011–2020 m. programa*).

² Per pastarąjį dešimtmetį išleisti du vilniškių šnektų žodynai – „Dieveniškų šnektos žodynas“ (Mikulėnienė, Morkūnas 2005; 2010) ir „Kaltanėnų šnektos žodynas“ (Vilutytė 2008), parengtos kelios mokomosios knygos (Kardelis et al. 2006; Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2010), apginta disertacija „Linksniojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse“ (Ragaišienė 2010), išleisti keli tarminių tekstų rinkiniai – Mielagėnų (Kardelis 2006) ir Lazūnų (Jaroslavičienė, Tuomienė 2013), sukurta duomenų bazė „Rytų aukštaičių vilniškių tarminės medžiagos duomenų bazė“ (<http://www.baze.vilniskiai.eu>).

juotų rytų aukštaičių vilniškių mišriųjų dvigarsių priegaidės; 2) pagal vienus priegaidžių diferencinius požymius mišriuosius dvigarsius tikslinga skirstyti į uždaruosius ([i], [u] + R) ir atviruosius ([a], [e] + R), pagal kitus – į priešakinčius ([i], [e] + R) ir užpakalinius ([a], [u] + R) (žr. Урбанавичене 2011, 26). Tai, kad tarmėse mišriųjų dvigarsių, kurie prasideda [a], [e], priegaidės geriau skiriamos nei dvigarsių, prasidedančių [i], [u], pastebėjo A. Pakerys (1982, 151–156). Atvirųjų dvigarsių ([a], [e] + R) priegaidės dėl ryškių kiekybinių ir kokybinių pirmųjų dėmenų skirtumų nesunkiai skiriamos iš klausos (plg.: *ká.ltas* – *kaĩ.tas*, *ká.rtas* – *kaĩ.rtas*, *vė.řc* „verti“ – *veĩ.c* „virk“). Uždaryjū dvigarsių ([i], [u] + R) priegaidžių skirtumai labiau niveliuoti dėl prigimtinio [i], [u] uždarumo ir kokybinio stabilumo (plg.: [á.l] → [aĩ.], [é.r] → [eĩ.], bet [í.l] → [iĩ.], [ú.r] → [uĩ.]). Nustatyta, kad kuo balsis priešakesnis ir uždaresnis, tuo jo savaiminė trukmė trumpesnė, tuo jis mažiau pailgėja dėl kirčio (žr. Vaitkevičiūtė 1995, 28). Nors svarbiausiuose dialektologijos veikaluose transkribuojant tradiciškai žymimas tvirtapradžių dvigarsių pirmojo dėmens pusilgumas, o tvirtagalių dvigarsių – antrojo dėmens pusilgumas (žr. Zinkevičius 1966, žemėl. 70, 72; LKT; LKA 2, 38, žemėl. 20; Markevičienė 1999; 2001; LKTCh, 101), tačiau dvigarsių su [i], [u] šis pailgėjimas nėra toks ryškus kaip dvigarsių su [a], [e]³.

Akivaizdu, kad mišriųjų dvigarsių [a], [e] + R ir [i], [u] + R priegaidžių diferencinis svoris yra skirtingas. Toliau straipsnyje analizuojamos tik sunkiau skiriamos mišriųjų dvigarsių [i], [u] + [l], [r] priegaidės. Jos tiriamos subjektyviu juo – audicinio eksperimento – metodu.

Audicinio eksperimento tikslai ir metodika. Audicinis eksperimentas – su diktoriais ir auditoriais atliekamas eksperimentas, kuriuo siekiama: 1) išaiškinti garsinių elementų skiriamuosius požymius ar 2) nustatyti jų fonologinį savarankiškumą (plg. Bacevičiūtė 2008, 15). Pagal tai, kurį iš šių tikslų kelia sau tyrėjas, audiciniai eksperimentai skirstomi į identifikacinius ir klasifikacinius (žr. Кодзасов, Кривнова 2001, 231). Audiciniai eksperimentai, skirtingai nei objektyvūs instrumentiniai eksperimentai (atliekami su specialiomis garsų analizės programomis, pvz., PRAAT), atliekami su pačiais kalbos vartotojais (kurie gali daryti įtaką eksperimento rezultatams), todėl laikytini subjektyviais. Subjektyvų garsų identifikavimą tiria atskira

---

³ Šiuo atveju labai padėtų eksperimentiniai tyrimai. Iš rytų aukštaičių patarmių yra tyrinėti tik uteniškių mišrieji dvigarsiai, prasidedantys [i], [u]. Nustatyta, kad „akūtinių dvigarsių pirmieji dėmenys [i], [u] iš tikrųjų panašiasi į dėl kirčio pailgėjusius atitinkamus trumpuosius balsius“ (žr. Bacevičiūtė, Leskauskaitė 2004, 19).

fonetikos atšaka – audicinė fonetika (*auditory phonetics*, plačiau žr. Bussmann 1996, 42; Malmkjær 2002, 51–58). Audiciniai eksperimentai dar vadinami percepciniais (suvokimo) eksperimentais (*speech perception experiment*, žr. Ashby, Maidment 2005, 181, *перцептивные эксперименты*, žr. Кодзасов, Кривнова 2001, 234). Jų metodika gali būti labai įvairi, pvz., atliekami atražinimo testai (*labelling tests*, žr. Ashby, Maidment 2005, 181–183), naudojama ne natūrali, o dirbtinė, sintezuota kalba (siekiant didesnio objektyvumo). Skiriasi ir gautų rezultatų vertinimo metodika (žr. „Statistiniai eksperimento rezultatai“). Šiame straipsnyje aprašytas identifikacinis audicinis eksperimentas, atliktas remiantis lietuvių fonologijos mokyklos metodika⁴ (plačiau žr. Girdenis 2003, 61–64).

Atliekant vilniškių mišriųjų dvigarsių priegaidžių audicinį tyrimą kelti šie tikslai:

- 1) įvertinti skirtingų vilniškių punktų auditorių gebėjimą skirti mišriųjų dvigarsių [il], [ir], [ul], [ur] priegaides;
- 2) identifikuoti, kuriuos mišriųjų dvigarsių priegaidžių diferencinius požymius girdi tarmės vartotojai;
- 3) palyginti tų pačių punktų mišriųjų dvigarsių ir monoftongų priegaidžių⁵ audicinių tyrimų rezultatus.

Eksperimentiškai buvo tiriamos keturios minimaliosios poros su uždariaisiais dvigarsiais [il], [ir] ir [ul], [ur]: *pí.ĺkis* „pilkas gyvulys“ – *pi.ĺ.kis* „pilkumas“⁶, *ví.rbu* „judu, drebu“ – *viř.bu* „žagarą“⁷, *dú.ĺke* „dalelė“ – *dul.ķe* „lijo“; *kú.rpę*.

⁴ Apie šio metodo privalumus ir trūkumus, tiriant lietuvių tarmių reiškinius, žr. Bacevičiūtė, Rinkauskienė 2009, 70–87; Garšva 2004, 21–25.

⁵ Lyginama su J. Urbanavičienės ir V. Kardelio straipsnio „Rytų aukštaičių vilniškių ilgųjų balsių priegaidžių audicinis tyrimas“ (Urbanavičienė, Kardelis 2006, 63–82) duomenimis.

⁶ Ieškant minimaliųjų porų neišvengta dirbtinumo, pvz., abstraktas *píĺkis* šnekamojoje kalboje nėra dažnas. Tačiau pavartotas sakinyje jis buvo suprantamas tiek diktoriais, tiek auditoriams.

Atkreiptinas dėmesys, kad audiciniai eksperimentai atliekami ne tik su prasminiais, bet ir su kalboje neegzistuojančiais pseudožodžiais. Manoma, kad tokia metodika esti labiau objektyvi, nes auditoriams nedaro įtakos prasminė informacija, nors visiškai išvengti žmogiškojo faktoriaus (pvz., fonemų dažnumo įtakos, auditoriams kylančių asociacijų) neįmanoma (žr. Кодзасов, Кривнова 2001, 233).

⁷ Rytinėse vilniškių šnektose niekad nekirčiuojamos vns. vardininko galūnės *-i*, *-u* tariamos trumpai. Ž. Markevičienė pastebi, kad Kackonyse (Svirkų punktas) žodžio galo [iː], [uː] „trumpinami visais atvejais, net antrinėje galūnėje, pvz.: *pačvini* „patvinė“, *prieki* „priekyje“ (Markevičienė 1999, 21).

„apavas“ – *kuř.pę*. „siuvo“. Šiems žodžiams sugalvota aplinka – dirbtiniai triariai sakiniai, pvz.: *lietus dulkę perdzien – žmogus dulkę ciktai, visas virbu nenusėdziu – gandraš virbu neša*. Sakiniai, sumaišyti atsitiktine tvarka (kartu įterpus ir nereikšmingų sakinių), buvo ištarti diktoriaus, o jie konstatuojama intonacija pakartotojo⁸ kiekvieną sakinį 5 kartus, frazės kirčiu pabrėždami vidurinį sakinio žodį. Tyrimo tikslai diktoriaus nebuvo atskleisti, tik paprašyta sakinius ištarti savo šnekte. Eksperimente dalyvavo keturi diktoriai – keturių skirtingų vilniškių punktų atstovai: Adūtiškio, Svirkų, Vidutinės ir Sarių (Švenčionių r.). Įrašyti tarmiškai kalbantys, vietiniai, vyriausiosios kartos atstovai – vyrai⁹, gimę 1931–1944 m.: A. G. (g. 1944 m. Saulėniskės k.) – Adūtiškio punktas, B. J. (g. 1934 m. Kackonių k.) – Svirkų punktas, J. V. (g. 1936 m. Karklinės k.) – Vidutinės punktas, A. M. (g. 1931 m. Melagėnų k.) – Sarių punktas. Renkantis diktoriaus vienas svarbiausių kriterijų buvo nesutrikusi artikuliacinė raiška.

Kiekvieno punkto priegaidėms tirti buvo sudarytos atskiros auditorių grupės po 7¹⁰ vietinius gyventojus: daugiausia vidurinės kartos (30–60 m.) ir 1–2 jaunesniosios kartos (iki 30 m.) atstovai. Vyresniosios kartos atstovai (nuo 61 m.) dėl eksperimento specifikos (jiems ne visada buvo aiški eksperimento eiga) į klausymo etapą nebuvo įtraukti. Vadinasi, skirtinguose eksperimento etapuose dalyvavo visų amžiaus grupių atstovai. Auditoriai buvo pasirinkti pagal du kriterijus: jie turėjo būti vietiniai ir mokėti bei vartoti savo šnektą, nes kiekviename dialekte priegaidžių opoziciją gali sudaryti skirtingi požymiai (žr. Fintoft 1970, 325; Vaitkevičiūtė 1995, 39). Kiti auditorių skirtumai – išsilavinimas, muzikinė klausa – nebuvo akcentuojami¹¹.

Vilniškių punktai ir jų fonetinės ypatybės. Mišriųjų dvigarsių priegaidžių audicinis tyrimas buvo atliktas keturiuose vilniškių punktuose, esan-

⁸ Tai vadinamoji imitavimo metodika. Kitas būdas įrašyti medžiagą eksperimentui – leisti diktoriaus pačiam perskaityti iš anksto parengtus sakinius. Abi šios metodikos turi privalumų ir trūkumų (plačiau žr. Bacevičiūtė, Rinkauskienė 2009, 72).

⁹ Žemu balsu tariami garsai turi daugiau harmonikų, todėl juos geriau skiria žmogaus ausis (žr. Girdenis 2003, 62).

¹⁰ Palyginti nedidelis auditorių skaičius leidžia verifikuoti darbinę hipotezę (žr. Vaitkevičiūtė 1995, 40). Be to, paliktas toks pats imčių skaičius kaip ir monoftongų priegaidžių tyrime (žr. Urbanavičienė, Kardelis 2006, 63–82), kad būtų galima palyginti monoftongų ir mišriųjų dvigarsių priegaidžių ryškumą vilniškių plote.

¹¹ Audiciniuose tyrimuose neretai pabrėžiama, kad rezultatus nulemia kelių auditorius apibūdinančių faktorių visuma – tarmės vartojimas, amžius, išsilavinimas, muzikinė klausa (žr. Garšva 2004, 23; Urbanavičienė, Kardelis 2006, 79–80; Bacevičiūtė, Rinkauskienė 2009, 84), tačiau šie faktoriai atskirai neanalizuoti.

1 pav. Šiauriniai vilniškiai ir juos skiriančios izoglosės (pagal LKTCh, 100)

čiuose Švenčionių rajone. Trys iš jų – Adutiškis, Svirkos ir Vidutinė – išsidėstę palei Lietuvos ir Baltarusijos sieną, o už Sarių prasideda slavų, daugiausia lenkų, gyvenama teritorija. Nors visi šie punktai priskirtini vilniškiams ir nutolę vienas nuo kito nedideliu atstumu (10–30 km), tačiau juos skiria keletas izoglosių (žr. 1 pav.), kurias reikėtų aptarti.

Aptariamuose punktuose turimi skirtingi baltų *ā refleksai: Adutiškyje išlaikytas nepakitęs [a] (*žmāgus*), Sariuose – šiek tiek labializuotas [ã] (*žmãgus*), Vidutinėje – atvirasis [ɔ] (*žmɔgus*), Svirkose – diftongizuotas [uɔ] (*žmʷɔgus*). Skirtingai atliepiami ir baltiškojo *ē atitikmenys: Adutiškyje ta-

riamas [e]/[e.] (*duĺ.ke., kú.rpe.*), Vidutinėje – susiaurėjęs [e̞]/[e̞.] (*duĺ.ke., meži.ne.*), Sariauose – sudvibalsintas [i̞]/[ie] (po itin minkštinamų priebalsių *t, d, k, g, š, ž, č, n, j*), o Svirkose dvibalsinama visais atvejais (*meži.nⁱe. kú.rpⁱe.*). Po neminkštinamų priebalsių *é* tipo vokalizmas pakinta skirtingai: adutiškiesiems taria [a] (*nənusá žu*), Sarių punkte kirčiuotoje pozicijoje turimas [a] (*lā lai*), nekirčiuotoje – [ɛ.] (*kú.rpɛ.*), Vidutinėje – suužpakalėjęs [ɛ̞] (*lɛ̞ lai*), o Svirkose – užpakalinis diftongoidas [ɪɛ̞] (*lɪɛ̞ lai*). Pastebėtina, jog Sarių punkte prieš *é* tipo vokalizmą neminkštinamas priebalsis [p] (*kuř.pɛ.*), o Svirkose bei Adutiškyje – ir priebalsis [š] (*ká.ukšɪ*). Trijuose punktuose – Svirkose, Vidutinėje ir Sariauose – ilginama *ijõ* kamieno nekirčiuoto vienaskaitos vardininko galūnė (*kiški.s, pí.lki.s*)¹².

Aptartos fonetinės ypatybės gerai matyti žemiau pateiktuose sakiniuose. Pridurtina, kad atskirų punktų fonetiniai skirtumai negalėjo daryti didesnės įtakos eksperimentų rezultatams, nes kiekvienas punktas tirtas atskirai.

Adutiškis

kiški.s pí.lki.s lá.kæ : dʊŋçú.s piĺ.kis uñ.lietçú.s
vísas ví.rbu nənusá žu : gañ.dræs viř.bu nə.ša
žmāgus dú.lke. ciktaĩ. : lietūs duĺ.ke. peřziēn
meži.ne. kú.rpe. ká.ukšɪ : lālai kuř.pe. rurbūs

Svirkos

kiški.s pí.lki.s lá.kæ : dʊŋçú.s piĺ.kis uñ.lietçú.s
vísas ví.rbu nənusíe žu : gañ.dræs viř.bu nə.ša
žm^ugus dú.lkⁱe. ciktaĩ. : lietūs duĺ.kⁱe. peřziēn
meži.nⁱe. kú.rpⁱe. ká.ukšɪ : lɛ̞lai kuř.pⁱe. rurbūs

Vidutinė

kiški.s pí.lki.s lá.kæ : dʊŋçú.s piĺ.kis iñ.lietāú.s
vísas ví.rbu nənusé žu : bačēnas viř.bu nə.ša
žmōgus dú.lke. ciktaĩ. : lietūs duĺ.ke. peřziēn
meži.ne. kú.rpɛ. ká.ukši : lɛ̞lai kuř.pɛ. rurbūs

Sariai

ki.ški.s pí.lki.s lá.kæ : dʊŋçú.s piĺ.kis uñi.lietāú.s
vĩ.sas ví.rbu nənusá žu : bačānas viř.bu nə.ša
žmāgus dú.lke. ciktaĩ. : lietūs duĺ.ke. peřziēn
meži.ne. kú.rpɛ. ká.ukšɪ : lālai kuř.pɛ. rurbūs

¹² Vilniškių punktų fonetinės ypatybės aptartos remiantis eksperimente dalyvavusių diktorių kalbos ypatybėmis, todėl gali skirtis nuo punkte vyraujančio tarimo, pvz.: Svirkose vardažodžių galūnė *-is* dažniausiai tariama trumpai, pvz.: *br^uš lis, dalⁱ.gis*.

Audicinio eksperimento eiga. Eksperimentas atliekamas trimis etapais: pirmieji du etapai – empiriniai (suvokimo), trečiasis – statistinis.

I audicinio eksperimento etapas: sakinių klausymas. Auditoriams duodama paklausti sakinių su tiriamaisiais žodžiais viduryje ir klausama, ar jie girdi tiriamųjų žodžių skirtumus, pvz.: *mezi.n'ė. kú.rp'ė. ká.ukši – lē.lai kuř.p'ė. rubùs.*

II audicinio eksperimento etapas: minimaliųjų porų klausymas. Auditoriams duodama paklausti 10 žodžių porų, sudarytų iš akūtinųjų ir cirkumfleksinių narių ir sudėliotų pagal atsitiktinių skaičių lentelę (žr. Girdenis 2003, 378–381), pvz.: *kú.rp'ė. – kuř.p'ė., kuř.p'ė. – kú.rp'ė.* ir t. t. Auditorių prašoma žymėti 1–2, jei pirmąją poros žodį girdi iš pirmojo sakinio, arba 2–1, jei pirmasis poros žodis jiems atrodo esąs iš antrojo sakinio (auditoriai perspėjami, kad porų 1–1 arba 2–2 negali būti).

III audicinio eksperimento etapas: rezultatų vertinimas. Gautas teisingų atsakymų skaičius (n_1) ir bendras atsakymų skaičius (n) įvertinami programa UKR2.EXE, kuri nustato, ar lyginamų reiškinių skirtumas statistiškai reikšmingas. Programa, apskaičiavusi vadinamąjį u kriterijų ir jo kritines reikšmes (u_α), lyginamų žodžių skirtumus laiko statistiškai reikšmingus, jei u kriterijaus reikšmė viršija kritinę reikšmę. Jei u kriterijaus reikšmė mažesnė už kritinę reikšmę, laikoma, kad eksperimentas neišryškino lyginamų žodžių skirtumo, t. y. žodžiai nesiskiria fonologiškai reikšmingu požymiu (žr. Girdenis 2003, 63–64).

Empiriniai eksperimento rezultatai. Pirmiausia auditorių buvo paprašyta nurodyti tiriamųjų žodžių skirtumus išklausius pilnus sakinius. Pastebėtina, kad minimaliųjų porų, besiskiriančių priegaidėmis, skirtumus auditoriai apibūdino pagal tokius akustinius parametrus, kokius fiksuoja ir kalbų analizės programos: buvo pastebėti trukmės, kokybės, intensyvumo ir pagrindinio tono skirtumai.

Auditoriai atkreipė dėmesį į nevienodą analizuojamų dvigarsių **trukmę**: iš priešakinių dvigarsių ([i] + [r], [l]) ilgesni atrodė cirkumfleksiniai dvigarsiai, o iš užpakalinių dvigarsių ([u] + [l], [r]) – akūtiniai dvigarsiai. Toks užpakalinių dvigarsių pailgėjimas greičiausiai susijęs su savaimine prozodija: kirčiuotas [u] ilgesnis negu [i], nes kuo balsis priešakesnis ir uždaresnis, tuo jo savaiminė trukmė mažesnė (žr. Vaitkevičiūtė 1995, 28). Auditoriai taip pat išgirdo atskirų dvigarsio sandų pailgėjimą: akūtinųjų dvigarsių pailgėjusį pirmąjį dėmenį, o cirkumfleksinių – antrąjį dėmenį.

Kalbėdami apie **kokybę** auditoriai akcentavo tiek viso dvigarsio, tiek atskirų jo dėmenų tarimą. Iš priešakinių dvigarsių ([i] + [l], [r]) esą raiškiau artikuliuojami akūtiniai dvigarsiai, o iš užpakalinių ([u] + [l], [r]) – cirkumflesi-

niai dvigarsiai. Vadinasi, tiriamų dvigarsių kokybė atvirkščiai proporcinga jų trukmei: raiškesnę kokybę išlaiko trumpesni dvigarsiai, o ilgesni jų koreliatai artikuluojami ne taip raiškiai¹³. Auditoriai taip pat atkreipė dėmesį, kad akūtinųjų dvigarsių ryškiau tariami pirmieji dėmenys ([í.], [ú.]), o cirkumfleksinių – labiau akcentuojami sonantai ([ĩ.], [ř.]).

Didesnis balso stiprumas arba **intensyvumas**, platesnis balso kitimo diapazonas būdingas cirkumfleksiniams dvigarsiams, kurie, auditorių manymu, tariami „tvirčiau“, „staigiau“, „stipriau“, „aštriau“, o akūtiniai – „tolydžiau“, „vientisiau“, „ramiau“¹⁴.

Auditoriai pastebėjo ir **pagrindinio tono** skirtumus: cirkumfleksiniai dvigarsiai tariami aukštesniu tonu, „labiau pabrėžti“ negu akūtiniai jų koreliatai¹⁵.

Empiriniai auditorių pastebėjimai patvirtino garsų analizės programa PRAT gautus duomenis (žr. Урбанавичене 2011) – eksperimento dalyviai nesunkiai išgirdo akūtinųjų ir cirkumfleksinių dvigarsių trukmės, kokybės, intensyvumo ir pagrindinio tono skirtumus, sutapo ir akustinių požymių kitimo kryptis. Pridurtina, kad auditoriai nebuvo specialiai ruošiami eksperimentui, tik keli iš jų nurodė turintys muzikinę klausą. Vadinasi, žmogaus ausis geba skirti ne mažiau garsinių niuansų negu kompiuterinės programos¹⁶. Taip pat reikėtų pastebėti, kad empirinės pastabos buvo išsakytos savanoriškai, spontaniškai ir ne visų auditorių, todėl atspindi tik dalies eksperimento dalyvių nuomonę. Tačiau šios pastabos labai svarbios tyrimui.

Statistiniai eksperimento rezultatai įvertinti A. Girdenio sukurta programa UKR2.EXE. Ši programa ne tik pateikia teisingų atsakymų procentą (*p*), bet ir nurodo 95% patikimumo intervalą (mažiausią ir didžiausią reikšmę procentais), taip pat 50% ribos viršijimo tikimybę (*P*), t. y. ar atsakymų skaičius reikšmingai skiriasi nuo spėlio jimo ribos¹⁷. Kadangi teisingi atsakymai

---

¹³ L. Ščerba teigė, kad garsai, tariami su didesne jėga, trunka trumpiau, o laisyčiau, lengviau tariami garsai trunka ilgiau (žr. Щерба 1983, 134).

¹⁴ Kai kurie tyrėjai teigia, kad žmogaus klausos aparatas subtiliau skiria tono aukštumo, o ne intensyvumo, skirtumus (žr. Кузнецов 1965, 105; Vaitkevičiūtė 1995, 37).

¹⁵ Plg. A. Pakerio pastebėjimus: tvirtagalių mišriųjų dvigarsių pagrindinio tono maksimumai aukštesni negu atitinkamų tvirtapradžių dvigarsių (žr. Pakerys 1982, 165).

¹⁶ Žmogaus klausos diferencinį jautrį, skiriančią dviejų garsų intensyvumo skirtumus, net jei jie mažesni negu 1 dB, jau yra pastebėję kiti tyrėjai (žr. Бондарко 1981, 18). Nustatyta, kad žmogaus ausis spėja išanalizuoti garsą per 30–50 ms, vadinamąją „žmogaus klausos laiko konstantą“ (žr. Бондарко 1977, 19; Vaitkevičiūtė 1995, 46).

¹⁷ Kartais audicinio eksperimento rezultatai vertinami atsižvelgiant tik į bendrą atsakymų skaičių ir teisingų atsakymų skaičių, plg. J. Grigorjevo ir A. Remerto latvių bendrinės kalbos priegaidžių tyrimus (Grigorjevs, Remerts 2004, 33–50).

dažniausiai viršija 50%, tačiau nesiekia 100%¹⁸, dauguma tyrėjų nustato tikslinius atsakymų intervalus ir jų reikšmes. Šiame straipsnyje laikomasi nuomonės, kad jei teisingi atsakymai siekia 50%, jie rodo nepakankamą tiriamų reiškinų skirtumą ir fonologinės opozicijos nebuvimą; 50–67% teisingų atsakymų intervalas kelia abejonių, ar tiriami reiškiniai skiriasi, ir rodo „pusiau fonologinę“ opoziciją (dėl termino žr. Jensen 1961, 159–161); rezultatai, viršijantys 67% arba atsitiktinio spėlio jimo ribą (kitai patariant – 2/3 teisingų atsakymų), laikytini mažiausių abejonių nekeliančiais įrodymais, kad tiriamus reiškinius sieja aiški fonologinė opozicija (Girdenis 2003, 63)¹⁹.

Atskirai aptarsime kiekvieno tirta punkto audicinio eksperimento rezultatus.

Adutiškio punkto auditoriai mažai klydo atpažindami šias poras: [pí.ĭkis : piĩ.kis], [vĩ.rbu : viř.bu], [kú.rpe. : kuř.pe.] (žr. 1 lent.). Teisingų atsakymų procentas svyruoja tarp 86% ir 93%, *u* kriterijaus reikšmės gerokai viršija kritines reikšmes, o programa UKR2.EXE rodo nepaprastai didelį tiriamų porų skirtumą ($P < 0,001$).

1 lentelė. **Adutiškio punkto audicinio eksperimento duomenų vertinimas *u* kriterijumi²⁰**

Žodžių pora	n_1	n	p (%)	95% <i>p. int.</i>	$u > u_a$	P	Skirtumas
<i>kú.rpe. : kuř.pe.</i>	65	70	92,9	84,0 ÷ 97,8	5,77 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
<i>vĩ.rbu : viř.bu</i>	64	70	91,4	82,1 ÷ 96,9	5,33 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
<i>pí.ĭkis : piĩ.kis</i>	60	70	85,7	75,2 ÷ 93,1	3,97 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
<i>dú.ĭke. : duĩ.ke.</i>	35	70	50,0	37,8 ÷ 62,2	0,00 ²¹ < 1,96	$P > 0,05$	<i>nepakankamas</i>
Iš viso	224	280	80,0	74,8 ÷ 84,5	5,08 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>

¹⁸ Idealių – šimtaprocentinių – rezultatų tokiuose eksperimentuose neišmanoma pasiekti, kaip nebūna idealių diktorių ir maksimaliai gebančių susikaupti auditorių, jiems nesukurama akustiniu požiūriu ideali erdvė.

¹⁹ Kiti autoriai „pusiau fonologine“ opozicija laiko 65–85% teisingų atsakymų intervalą, o aiškia fonologine opozicija – 85–100% intervalą (žr. Jensen 1961, 159–161; Garšva 2004, 25).

²⁰ Simbolių reikšmės: n_1 – teisingų atsakymų skaičius, n – bendras atsakymų skaičius, p – teisingų atsakymų procentas, 95% *p. int.* – 95% patikimumo intervalas, u_a – *u* kriterijaus kritinė reikšmė, P – 50% ribos viršijimo tikimybė. Žvaigždute * pažymėti atvejai, kai, skaičiuodama *u* kriterijaus reikšmę, programa UKR2.EXE automatiškai pasirinko 67% kritinę ribą, t. y. gauti abejonių nekeliantys rezultatai (daugiau kaip 2/3 teisingų atsakymų). Nepažymėtose eilutėse rezultatai ne tokie įtikinami, nes lyginami su 50% kritine riba.

²¹ *u* kriterijaus reikšmė lygi nuliui, nes teisingi atsakymai sudaro lygiai pusę atsakymų (50%).

Sunkiau sekėsi identifikuoti porą [dú.ĺke. : duĺ.ke.]. Gauti 35 teisingi atsakymai iš 70 galimų, t. y. atpažinta tik 50% porų. Šie rezultatai rodo, kad auditoriai spėliojo, žymėjo atsitiktinai, todėl skirtumas laikomas statistiškai nepakankamu.

Apibendrinti visų porų tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad mišriųjų dvigarsių priegaidės adutiškiečiai skiria gerai – teisingai identifikuota 80% porų (statistiškai – nepaprastai didelis skirtumas). Anksčiau Adutiškyje atlikus audicinius ilgųjų balsių priegaidžių tyrimus (Urbanavičienė, Kardelis 2006, 74) gauti šiek tiek prastesni rezultatai – buvo atpažinta 72% pateiktų porų. Vadinas, Adutiškio punkte mišriųjų dvigarsių priegaidės skiriamos geriau nei monoftongų.

Svirkų punkto auditoriai tas pačias žodžių poras atpažino prasčiau nei adutiškiečiai, tačiau visais atvejais užfiksuotas statistiškai reikšmingas skirtumas (žr. 2 lent.). Geriausiai identifikuota pora [pí.ĺki.s : piĺ.ki.s] – gautas nepaprastai didelis statistinis skirtumas (93% teisingų atsakymų). Kaip ir Adutiškio punkte, prasčiausiai atpažinta pora [dú.ĺk'ė. : duĺ.k'ė.] – užfiksuotas pakankamas skirtumas (63% teisingų atsakymų).

2 lentelė. **Svirkų punkto audicinio eksperimento duomenų vertinimas u kriterijumi**

Žodžių pora	n_1	n	p (%)	95% $p. int.$	$u > u_a$	P	Skirtumas
<i>pí.ĺki.s : piĺ.ki.s</i>	65	70	92,9	84,0 ÷ 97,8	5,77 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
<i>ví.rbu : viř.bu</i>	49	70	70,0	57,8 ÷ 80,5	3,44 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>
<i>kú.rp'ė. : kuř.p'ė.</i>	47	70	67,1	54,8 ÷ 78,0	2,93 > 2,58	$P < 0,01$	<i>gana didelis</i>
<i>dú.ĺk'ė. : duĺ.k'ė.</i>	44	70	62,9	46,7 ÷ 77,3	2,18 > 1,96	$P < 0,05$	<i>pakankamas</i>
Iš viso	205	280	73,2	67,6 ÷ 78,3	8,08 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>

Geriausiai atpažinti mišrieji dvigarsiai su priešakiniu vokalizmu – 50% ribos viršijimo tikimybė labai didelė ($P < 0,001$). Analizuojant mišriųjų dvigarsių su užpakaliniiais balsiais rezultatus u kriterijaus reikšmė taip pat viršija kritinę, tačiau skirtumo buvimo tikimybė mažesnė (svyruoja nuo $P < 0,01$ iki $P < 0,05$). Mišriųjų dvigarsių su priešakiniu vokalizmu atpažinta 82% porų, su užpakaliniu vokalizmu – 65% porų²².

Bendras svirkiečių teisingų atsakymų skaičius mažesnis negu adutiškiečių

²² Plg.: svirkiečių priešakinių monoftongų priegaidžių atpažinimo procentas taip pat didesnis nei užpakalinių monoftongų – atitinkamai 73% ir 61% (žr. Urbanavičienė, Kardelis 2006, 75).

(atitinkamai 73% ir 80%), tačiau skirtumo buvimo tikimybė išlieka didelė. Susumavus Svirkų punkto eksperimento rezultatus ir juos palyginus su analogišku monoftongų priegaidžių tyrimu (Urbanavičienė, Kardelis 2007, 74–75), galima padaryti šias išvadas:

1) Svirkų punkte tiek mišriųjų dvigarsių, tiek monoftongų priegaidės atpažįstamos prasčiau nei kaimyniniame Adūtiškyje;

2) mišriųjų dvigarsių su priešakiniu vokalizmu ir priešakinių monoftongų priegaidės svirkiečiai identifikuoja geriau nei užpakalinių dvigarsių ir monoftongų.

Vidutinės punkto rezultatai leidžia spėti, kad šiame su Baltarusija besiribojančiame ir kalbiniu požiūriu mišriame areale priegaidės skiriamos prasčiau nei anksčiau aptartuose punktuose. Be to, keli auditoriai nurodė esantys iš mišrių šeimų ir namuose kalbantys pramaišiu lietuvių ir slavų (baltarusių, lenkų) kalbomis²³. Skirtingai nei svirkiečiai, Vidutinės auditoriai geriau atpažino mišriuosius dvigarsius su užpakaliniu vokalizmu: poros [kú.řpɛ. : kuř.pɛ.] teisingų atsakymų procentas siekia 76%, poros [dú.łkɛ. : duł.kɛ.] – 66% (žr. 3 lent.). Pastarosios poros tyrimo rezultatai, nors viršija 50% spėlioavimo ribą, tačiau nesiekia 67% kritinės ribos, t. y. rodo „pusiau fonologinę“ opoziciją, o programa UKR2.EXE skirtumo buvimo tikimybę įvardija tik kaip „gana didelę“. Dar sunkiau buvo atpažįstamos poros su priešakiniu balsiu [i]: *u* kriterijaus reikšmė mažesnė už kritinę reikšmę u_{α} , teisingų atsakymų procentas svyruoja nuo 49% ([pí.łki.s : pił.ki.s] atveju) iki 60% ([ví.rbu : viř.bu] atveju), o skirtumo buvimo tikimybė statistiškai nėra pakankama ($P > 0,05$). Teisingai identifiukuota 71% porų su dvigarsiais [ul], [ur] ir 54% porų su dvigarsiais [il], [ir].

3 lentelė. Vidutinės punkto audicinio eksperimento duomenų vertinimas *u* kriterijumi

Žodžių pora	n_1	n	p (%)	95% <i>p. int.</i>	$u > u_{\alpha}$	P	Skirtumas
<i>kú.řpɛ. : kuř.pɛ.</i>	53	70	75,7	65,9 ÷ 85,3	4,52 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>
<i>dú.łkɛ. : duł.kɛ.</i>	46	70	65,7	53,3 ÷ 76,8	2,67 > 2,58	$P < 0,01$	<i>gana didelis</i>
<i>pí.łki.s : pił.ki.s</i>	42	70	60,0	47,6 ÷ 71,6	1,68 < 1,96	$P > 0,05$	<i>nepakankamas</i>
<i>ví.rbu : viř.bu</i>	34	70	48,6	36,4 ÷ 60,9	0,24 < 1,96	$P > 0,05$	<i>nepakankamas</i>
Iš viso	175	280	62,5	56,5 ÷ 68,2	4,23 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>

²³ Gimtosios – negimtosios kalbos kriterijus labai svarbus audiciniuose eksperimentuose. Gimtąją kalbą (tarmę), net ir neraiškiai artikuliuojamą, žmogus geba puikiai suprasti, pasitelkdamas įvairius akustinius parametrus. Toks gebėjimas vadinamas fonologiniu klausos „lavinimu“ (фонологическое «воспитание» слуха, žr. Бондарко 1981).

Apibendrinus Vidutinės punkto mišriųjų dvigarsių priegaidžių tyrimo rezultatus ir palyginus juos su analogišku monoftongų priegaidžių tyrimu (Urbanavičienė, Kardelis 2006, 75–76), galima padaryti šias išvadas:

1) Vidutinės punkte priegaidės identifikuojamos prasčiau nei kituose vilniškių arealuose – 63% nesiekiantys teisingi atsakymai rodo „pusiau fonologinę“ mišriųjų dvigarsių priegaidžių opoziciją;

2) Vidutinėje geriau atpažįstamos mišriųjų dvigarsių [ul], [ur] ir užpakalinių monoftongų [uː], [ɔː] priegaidės. Tiek mišriųjų dvigarsių [il], [ir], tiek priešakinių monoftongų [iː], [ieː] priegaidžių skirtumas statistiškai nepakankamas;

3) skirtingai nei kituose vilniškių arealuose Vidutinėje mišriųjų dvigarsių priegaidės skiriamos šiek tiek prasčiau nei monoftongų priegaidės (atpažinta atitinkamai 63% ir 65% porų).

Sarių punkto rezultatai (žr. 4 lent.) nerodo, kad mišriųjų dvigarsių priegaidžių distinktyvinis ryškumas priklausytų nuo jų sandų priešakumo ar užpakalumo. Geriausiai atpažintos poros su [i] ([vī.rbu : viř.bu] – 94% teisingų atsakymų) ir su [u] ([dú.ĺkė. : duĺ.kė.] – 87% teisingų atsakymų). Tokie rezultatai rodo, kad auditoriai neabejojo skirdami šias poras, o programa UKR2.EXE skirtumo buvimo tikimybę įvertino kaip „nepaprastai didelę“ ($P < 0,001$).

4 lentelė. **Sarių punkto audicinio eksperimento duomenų vertinimas u kriterijumi**

Žodžių pora	n_1	n	p (%)	95% p . int.	$u > u_a$	P	Skirtumas
<i>vī.rbu : viř.bu</i>	66	70	94,3	85,9 ÷ 98,6	6,26 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
<i>dú.ĺkė. : duĺ.kė.</i>	61	70	87,1	76,9 ÷ 94,1	4,16 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
<i>pī.ĺki.s : piĺ.ki.s</i>	52	70	74,3	62,3 ÷ 84,1	4,24 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>
<i>kú.řpė. : kuř.pė.</i>	41	70	58,6	46,1 ÷ 70,3	1,44 < 1,96	$P > 0,05$	<i>nepakankamas</i>
Iš viso	220	280	78,6	73,3 ÷ 83,3	4,49 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>

Sariškiai taip pat neblogai skyrė porą [pī.ĺki.s : piĺ.ki.s] – gauta 74% teisingų atsakymų, taigi peržengta 67% kritinė riba, nuo kurios rezultatai laikomi itin patikimais (Girdenis 2003, 63–64). Auditoriai abejojo atpažindami porą [kú.řpė. : kuř.pė.] – teisingai identifiukuota 59% atvejų, žemutinė 95% patikimumo intervalo riba siekia tik 46%, u kriterijaus reikšmė mažesnė už kritinę reikšmę u_a ($P > 0,05$), todėl šios poros skirtumas laikytinas statistiškai nepakankamu.

Tačiau bendras teisingų atsakymų skaičius siekia 79% ir rodo nepaprastai didelę mišriųjų dvigarsių priegaidžių skirtumo tikimybę Sariū areale.

Bendrieji rezultatai. Gauti audicinio eksperimento rezultatai buvo apibendrinti dvejopai: atskirai palyginti tirtų punktų ir tirtų porų duomenys.

Palyginus vilniškių punktų mišriųjų dvigarsių priegaidžių distinktyvinį ryškumą (žr. 5 lent.) nustatyta, kad geriausiai priegaidės skyrė Adutiškio ir Sariū auditoriai: teisingai atpažinta 79–80% porų, o programa UKR2.EXE tiriamųjų porų skirtumą įvertino kaip „nepaprastai didelį“. Svirkų punkte priegaidės skiriamos šiek tiek prasčiau – teisingai atpažinta 73% porų, o skirtumo buvimo tikimybė įvertinta kaip „didelė“. Visuose trijuose punktuose gauti rezultatai viršija atsitiktinio spėliojimo – 67% – ribą ir rodo aiškią fonologinę opoziciją.

5 lentelė. **Atskirų vilniškių punktų audicinio eksperimento duomenų vertinimas *u* kriterijumi**

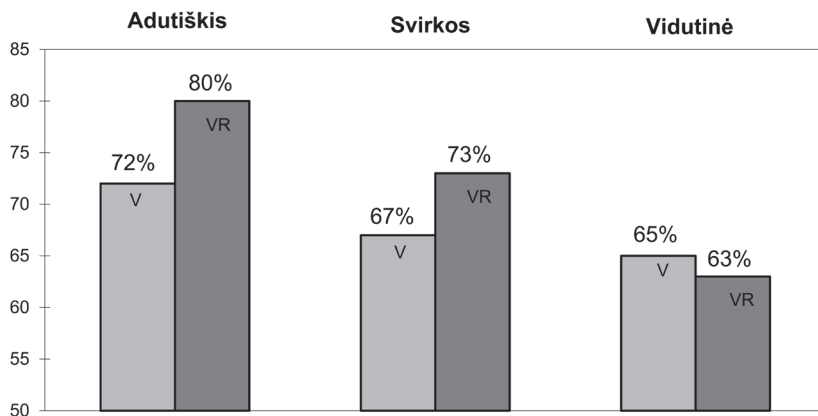
Punktas	n_1	n	p (%)	95% p . int.	$u \gtrless u_a$	P	Skirtumas
Adutiškis	224	280	80,0	74,8 ÷ 84,5	5,08 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
Sariai	220	280	78,6	73,3 ÷ 83,3	4,49 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
Svirkos	205	280	73,2	67,6 ÷ 78,3	8,08 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>
Vidutinė	175	280	62,5	56,5 ÷ 68,2	4,23 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>
Iš viso	824	1120	73,6	70,9 ÷ 76,1	5,06 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>

Vidutinės punkto duomenys balansuoja tarp 50% (spėliojimo) ir 67% (žinojimo) ribos: teisingai identifikuota 63% pateiktų porų, patikimumo intervalo žemiausia riba siekia tik 57%, vadinasi, galima kalbėti apie priegaidžių „pusiau fonologinę“ opoziciją.

Primintina, kad visuose punktuose eksperimentai buvo atliekami vienodomis sąlygomis, auditorių grupes sudarė vietiniai tarmės atstovai, o diktoriais parinkti vyresniosios kartos vietiniai vyrai. Tai, kad gauti rezultatai nėra atsitiktiniai, patvirtina monoftongų priegaidžių audiciniai tyrimai (Urbanavičienė, Kardelis 2006, 77), atlikti tuose pačiuose vilniškių punktuose (Adutiškyje, Svirkose, Vidutinėje) su kitais diktoriais ir kitais auditoriais, bet pagal tą pačią metodiką (auditorių ir imčių skaičius išliko tas pats). Tiek dvigarsių [i], [u] + R, tiek monoftongų priegaidžių audiciniai tyrimai atskleidė dvi tendencijas:

1) priegaidžių distinktyvinis ryškumas skirtinguose vilniškių punktuose gali svyruoti;

2) šio svyravimo tendencijos panašios, t. y. Adutiškio punkte tiek monoftongų, tiek mišriųjų dvigarsių priegaidės skiriamos geriausiai, Vidutinės – prasčiausiai (žr. 2 pav.).

2 pav. **Atskirų vilniškių punktų mišriųjų dvigarsių (VR) ir monoftongų (V) priegaidžių audicinio tyrimo rezultatai** (teisingi atsakymai procentais)²⁴

Kodėl Vidutinėje dvigarsių priegaidės atpažįstamos prasčiau nei kituose vilniškių arealuose? Pažymėtina, kad tirti punktai – Adutiškis, Svirkos, Vidutinė, Sariai – yra pakraštiniai vilniškių arealai, besiribojantys su slavų gyvenamais plotais. Tačiau Adutiškis ir Sariai yra gana lietuviški punktai, o Svirkos ir Vidutinė – arealai, kuriuose mozaikinės dvikalbystės (dėl termino žr. Garšva, Grumadienė 1993) sąlygomis nuo seno gyvena lietuviai ir slavai (baltarusiai, lenkai). Šie nuolatiniai kontaktai galėjo turėti įtakos priegaidžių distinktyviniam ryškumui, tačiau čia dvigarsių [i], [u] + R priegaidė nėra traktuojama kaip kirčiuoto balsio ir priebalsio junginys $\acute{V}.R$, $V\acute{R}$. → $\acute{V}\&R$ (plg. Mikulėnienė, Morkūnas 1997, 16; Garšva 2005, 202), o labiau primena cirkumfleksinį dvigarsį: $\acute{V}.R$, $V\acute{R}$. → $V\acute{R}$. Tokiai hipotezei patvirtinti dar reikėtų atlikti išsamesnius priegaidžių tyrimus minėtuose arealuose.

²⁴ Monoftongų audicinių tyrimų rezultatai paimti iš straipsnio Urbanavičienė, Kardelis 2006, 77. Sariai punktas minėtame straipsnyje nebuvo tirtas.

Atskirų porų tyrimo rezultatai (žr. 6 lent.) perša mintį, kad mišriųjų dvigarsių priegaidžių distinktyvinis ryškumas gali būti siejamas su dvigarsio pirmojo dėmens²⁵ akustinėmis savybėmis: dvigarsių su priešakiniu [i] priegaidės skiriamos geriau nei dvigarsių su užpakaliniu [u]. Tačiau ši tendencija išryškėjo tik susumavus visų tirtų punktų rezultatus. Atskiruose vilniškių punktuose pasitaikė įvairių svyravimų, pvz.: Vidutinės punkte kaip tik priešakinių dvigarsių [í.l] : [i̯.l] ir [í.r] : [i̯.r] skirtumo tikimybė buvo nepakankama. Anksčiau monoftongų tyrimai taip pat šios hipotezės nepatvirtina²⁶. Tad teiginys, kad uždaryjū dvigarsių priegaidžių ryškumas priklauso nuo skiemens fonetinio pagrindo, dar turi būti tikslinamas ateityje.

6 lentelė. **Atskirų porų audicinio eksperimento duomenų vertinimas u kriterijumi**

Punktas	n_1	n	p (%)	95% p . int.	$u \gtrsim u_a$	P	Skirtumas
<i>pí.ĩki.s : pi̯.ĩki.s</i>	219	280	78,2	72,9 ÷ 82,9	4,35 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
<i>ví.rbu : vi̯.rbu</i>	213	280	76,1	70,6 ÷ 81,0	3,49 > 3,29*	$P < 0,001$	<i>nepaprastai didelis</i>
<i>kú.rpę. : ku̯.rpę.</i>	206	280	73,6	68,0 ÷ 78,7	8,21 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>
<i>dú.ĩkė. : di̯.ĩkė.</i>	186	280	66,4	60,5 ÷ 72,0	5,60 > 3,29	$P < 0,001$	<i>didelis</i>

Išvados. Atlikus keturių vilniškių punktų – Adūtiškio, Svirkų, Vidutinės ir Sariū – mišriųjų dvigarsių [i], [u] + R priegaidžių audicinį tyrimą galima padaryti šias išvadas:

1. Empiriniai eksperimento rezultatai rodo, kad auditoriai išgirdo mišriųjų dvigarsių priegaidžių trukmės, kokybės, intensyvumo ir pagrindinio tono skirtumus, t. y. tų pačių požymių, kuriuos skiria ir kompiuterinės garsų analizės programos, skirtumus; sutapo ir jų kitimo kryptis.

2. Statistiniai eksperimento rezultatai rodo, kaip skiriamos mišriųjų dvigarsių priegaidės pakraštiniuose vilniškių arealuose:

a) Didžiojoje dalyje ištirtų minimaliųjų porų (63%) akūto ir cirkumflekso priegaidės sieja aiški fonologinė opozicija – teisingi atsakymai virši-

²⁵ Neatmestina galimybė, kad ir antrojo dvigarsio dėmens fonetinės ypatybės gali turėti įtakos priegaidžių ryškumui. Pvz., nustatyta, kad dvigarsiai $V + [r]$ yra trumpesni nei $V + [l]$, nes sonanto $[r]$ tarimas reikalauja daugiau pastangų (žr. P a k e r y s 1982, 54).

²⁶ Pagal priegaidžių distinktyvinį ryškumą Adūtiškio, Svirkų ir Vidutinės punktuose monoftongų poros išsidėsto tokia tvarka: [ú] : [ū] (75% atpažintų porų), [íe] : [iē] (67%), [š] : [š̄] (65%), [í] : [i̯] (64%). Rezultatai apskaičiuoti pagal J. Urbanavičienės ir V. Kardelio pateiktus duomenis (žr. Urbanavičienė, Kardelis 2006, 63–82).

ja atsitiktinio spėliojimo (67%) ribą. Auditoriai aiškiai skyrė dvigarsių [ú.r] : [uř.] (Adùtiškyje, Svìrkose, Vidutinėje), [í.r] : [iř.] ir [í.l] : [iĭ.] (Adùtiškyje, Svìrkose, Sariuosè) bei [ú.l] : [uĭ.] (Sariuosè) priegaides.

b) Kai kuriais atvejais (31% ištirtų porų) galima kalbėti apie uždaryjų mišriųjų dvigarsių priegaidžių „pusiau fonologinę“ opoziciją, nes teisingi atsakymai svyruoja ties 50–67% intervalu ir rodo tam tikrą auditorių abejonę. Tokie rezultatai gauti tiriant dvigarsių [ú.l] : [uĭ.] (Adùtiškyje, Svìrkose ir Vidutinėje), [ú.r] : [uř.] (Sariuosè) ir [í.l] : [iĭ.] (Vidutinėje) priegaides.

c) Tik nedidelis ištirtų porų procentas (6%) rodo nepakankamą mišriųjų dvigarsių priegaidžių skirtumą ir fonologinės opozicijos nebuvimą. Teisingi atsakymai nesiekė 50% ištyrus dvigarsių [í.r] : [iř.] priegaides (Vidutinėje).

3. Atskiruose vilniškių punktuose mišriųjų dvigarsių priegaidžių atpažinimas gali svyruoti: 79–80% teisingų atsakymų Adùtiškyje, Sariuosè, 73% – Svìrkose, 63% – Vidutinėje. Vidutinės rezultatams galėjo daryti įtaką auditoriai iš mišrių šeimų, nerealizuojantys priegaidžių opozicijos ir savo kalboje.

4. Mišriųjų dvigarsių priegaides vilniškiai skiria geriau nei monoftongų (atitinkamai 74% ir 68% teisingų atsakymų). Priegaidžių distinktyvinis ryškumas tirtuose punktuose sutampa: tiek mišriųjų dvigarsių, tiek monoftongų priegaidės geriausiai skiriamos Adùtiškyje, prasčiausiai – Vidutinėje.

5. Tolesnių tyrimų hipotezėmis gali tapti šios tyrimo metu išryškėjusios tendencijos: 1) priešakinių dvigarsių [i] + R priegaidės skiriamos geriau nei užpakalinių dvigarsių [u] + R priegaidės; 2) tais atvejais, kai užfiksuotas priegaidžių opozicijos nebuvimas ar „pusiau fonologinė“ opozicija, dvigarsių [i], [u] + R priegaidė traktuotina ne kaip kirčiuoto balsio ir priebalsio junginys $\acute{V}.R, \acute{V}\acute{R}$. → $\acute{V}\&R$, o veikia kaip cirkumfleksinis dvigarsis: $\acute{V}.R, \acute{V}\acute{R}$. → $\acute{V}\acute{R}$.

РАЗГРАНИЧЕНИЕ СЛОГОВЫХ ИНТОНАЦИЙ СМЕШАННЫХ ДИФТОНГОВ [il], [ir], [ul], [ur] В ГОВОРАХ ВОСТОЧНО-АУКШТАЙТСКИХ ВИЛЕНЧАН: АУДИТИВНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ

Резюме

Открытые смешанные дифтонги ([a], [e] + R) в восточных говорах виленчан отличаются резким подчёркиванием первого компонента, поэтому им присуще чёткое противопоставление акута и циркумфлекса. В статье анализируются интонации

закрытых смешанных дифтонгов ([i], [u] + R), которые сохраняют ненапряжённый и сравнительно краткий первый компонент. В четырёх пунктах Швенчёнского района (Адутишкис, Свиркай, Видутине, Саряй) были проведены аудитивные эксперименты, в которых участвовали носители вильнюсского говора – 4 диктора и 28 аудиторов. Статистический анализ экспериментальных данных проводился программой Ukr2.EHE.

Результаты эксперимента свидетельствуют о довольно чётком противопоставлении акута и циркумфлекса в закрытых смешанных дифтонгах: аудиторы правильно распознали до 74% предлагаемых минимальных пар типа *pí.ĩkis* «серый» – *pĩ.ĩkis* «серость», *vi.rbu* «трепещу» – *viĩ.bu* «розгу», *dú.lķe* «пылинка» – *duĩ.lķe* «пылил», *kú.ŗpe* «башмак» – *kuĩ.pe* «шил». Результаты экспериментов, проведенных в различных пунктах, не совпадают: количество идентифицированных слоговых интонаций колеблется от 63% в Видутине, зоне интенсивных балто-славянских контактов, до 79–80% в Адутишкисе и Саряй. Также установлено, что в дифтонгических слогах интонации реализуются чётче (74% правильных идентификаций), чем в монофтонгических слогах (68%), но общее соотношение количества идентифицированных интонаций по разным пунктам совпадает: в Адутишкисе распознано 72% интонаций монофтонгов и 80% интонаций дифтонгов, в Видутине – только 65% интонаций монофтонгов и 63% интонаций дифтонгов.

LITERATŪRA

Ashby Michael, John Maidment 2005, *Introducing phonetic science*, Cambridge: Cambridge University Press.

Bacevičiūtė Rima 2008, *Fonetikos terminai. Žodynėlis ir mokomosios užduotys*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Bacevičiūtė Rima, Asta Leskauskaitė 2004, Akūtinių dvigarsių pirmųjų dėmenų [i], [u] trukmė aukštaičių šnektose, in Gražina Akelaitienė (red.), *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 9–21.

Bacevičiūtė Rima, Regina Rinkauskienė 2009, Audicinis eksperimentas dialektologijoje: privalumai ir trūkumai (rytų aukštaičių uteniškių vietininkų priegaidžių tyrimas), in Asta Leskauskaitė, Violeta Meiliūnaitė (red.), *Garsas ir jo tyrimo aspektai: metodologija ir praktika*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 70–87.

Bussmann Hadumod 1996, *Routledge dictionary of language and linguistics*, London, New York: Routledge Reference.

Fintoft Knut 1970, “Toneme 3” in Norwegian, in *Proceedings 6th International Congress of Phenetic Sciences*, Prague, 323–326.

Garšva Kazimieras 2004, Eksperimentinės komutacijos metodas dialektologijoje, in Gražina Akelaitienė (red.), *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 21–25.

Garšva Kazimieras 2005, *Lietuvių kalbos paribio šnektos (fonologija)*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Garšva Kazimieras, Laima Grumadienė (red.) 1993, *Lietuvos rytai / Straipsnių rinkinys*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.

Girdenis Aleksas 2003, *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Grigorjevs Juris, Andris Remerts 2004, Latviešu literārās valodas intonāciju funkcionalitāte mūsdienās, *Baltu filoloģija* 13(2), 33–50.

Jaroslavienė Jurgita, Nijolė Tuomienė 2013, *Lazūnų šnektos tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Jensen Martin Kloster 1961, *Tonemicity*, Bergen, Oslo: Norwegian University Press.

Kardelis Vytautas 2006, *Mielagėnų apylinkių tekstai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kardelis Vytautas 2009, *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai: ribos ir diferenciacija*, Vilnius: VU leidykla.

Kardelis Vytautas, Daiva Kardelytė-Grinevičienė 2010, *Rytų aukštaičiai vilniškiai. Mokomoji knyga*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kardelis Vytautas, Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Agnė Navickaitė, Inga Strungytė 2006, *Šiaurės rytų aukštaičiai vilniškiai. Mokomoji knyga*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LKA 2 – Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.

LKT – Elena Grinaveckienė, Kazys Morkūnas (red.), *Lietuvių kalbos tarmės (Chrestomatija)*, Vilnius: Mintis, 1970.

LKTCh – Laima Grumadienė (red.), *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.

Malmkjær Kirsten 2002, *The linguistic encyclopedia*, London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Markevičienė Žaneta 1999, *Aukštaičių tarmių tekstai 1*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Markevičienė Žaneta 2001, *Aukštaičių tarmių tekstai 2*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Mikulėnienė Danguolė, Kazys Morkūnas (red.) 2005, *Dieveniškiių šnektos žodynas 1: A–M*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Mikulėnienė Danguolė, Kazys Morkūnas (red.) 2010, *Dieveniškiių šnektos žodynas 2: N–Ž*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pakerys Antanas 1982, *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*, Vilnius: Mokslas.

Ragaišienė Vilija 2010, *Linksniojamųjų žodžių kirčiavimo variantai pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškiių tarmėse*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas.

Urbanavičienė Jolita 2010, *Svirkių šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Urbanavičienė Jolita, Vytautas Kardelis 2006, Rytų aukštaičių vilniškių ilgųjų balsių priegaidžių audicinis tyrimas, *Acta Linguistica Lithuanica* 54, 63–82.

Vaitkevičiūtė Valerija 1995, *Bendrinės lietuvių kalbos priegaidės*, Vilnius: Enciklopedija.

Vilutytė Angelė 2008, *Kaltanėnų šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Zinkevičius Zigmas 1966, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Zigmas 2006, *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Бондарко Лия Васильевна 1977, *Звуковой строй современного русского языка*, Москва: Просвещение.

Бондарко Лия Васильевна 1981, *Фонетическое описание языка и фонологическое описание речи*, Ленинград: Издательство ЛГУ.

Кодзасов Сандро Васильевич, Ольга Федоровна Кривнова 2001, *Общая фонетика*, Москва: Российский государственный гуманитарный университет.

Кузнецов Петр Саввич 1965, К вопросу об ударении и тоне в фонологическом и фонетическом отношении, in Владимир Андреевич Звегинцев (ред.), *Теоретические проблемы прикладной лингвистики*, Москва.

Урбанавичене Йолита 2011, Экспериментальное исследование слоговых интонаций дифтонгов в вильнюсских восточно-аукштайтских говорах, in *Общая фонетика и балтийские языки. Тезисы докладов*, Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 26–27.

Щерба Лев Владимирович 1983, *Русские гласные в качественном и количественном отношении*, Ленинград: Наука.

Jolita URBANAVIČIENĖ

Leksikografijos centras

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius

Lithuania

[jolita.urb@gmail.com]